

154. Там же. – С. 35, 47, 60, 101, 115-116, 220-221.
155. Там же. – С. 55, 82, 153; Дополнения. – С. 28-30, 339-340, 413, 499.
156. Летопись. – С. 205-206.
157. Там же. – С. 60-61, 119, 238; Дополнения. – С. 55, 131-132, 196, 281, 928-929.
158. Там же. – С. 35, 36, 43, 51, 102, 283, 325, 331, 400, 419, 442, 446, 511, 518, 545, 589, 681, 727, 749, 884-885.
159. Скочиляс І. Галицька (Львівська) єпархія XII-XVII століть. Організаційна структура та правовий статус. – Львів, 2010. – С. 104-106.

SUMMARY**Volodymyr Kisil****THE SOURCES OF THE CHURCH HISTORY IN VOLUMES****OF "SVODNAYA HALYTSKO-RUSSKAYA LETOPIS FROM 1600 TILL 1700 YEARS"****BY A. PETRUSHEVYCH**

In this article different types of sources of the church history were issued, which were published by A. Petrushevych in volumes of "Svodnaya Halytsko-Russkaya Letopis from 1600 till 1700 years". The structure and the peculiarities are shown, the informational potencial is analysed and their importance as the sources for the religious history studying.

Богдан Лазорак

МОЛОДШІ ЦЕРКОВНІ БРАТСТВА ЛЬВІВСЬКО-ГАЛИЦЬКО-КАМ'ЯНЕЦЬКОЇ ЄПАРХІЇ У XVIII СТ.: СПРОБА КОНТЕКСТУАЛЬНОГО АНАЛІЗУ

Контекстуальна інтерпретація історії унійних церковних братств в українській історіографії сьогодні щойно розпочинається. Водночас історія молодших церковних братств залишається практично не розробленою. У даній розвідці на підставі маловідомих та невідомих джерел, здійснено спробу аналізу інституційного розвитку та функціонального призначення молодших церковних братств, які діяли на теренах Львівсько-Галицько-Кам'янецької єпархії у XVIII ст.

Ключові слова: молодше церковне братство, Львівсько-Галицько-Кам'янецька єпархія, статут братства, прибутки та витрати братства.

Вивчення історії унійної Львівсько-Галицько-Кам'янецької єпархії періоду XVIII ст. неможливе без урахування різноманітних історико-релігійних контекстів, одним із яких є контекст діяльності молодших церковних братств, які разом із старшими братствами репрезентували ментальну ідентичність локального парафіяльного середовища мирян. Відтак, об'єктом нашого дослідження є мережа чоловічих та сестринських

молодших церковних братств мирян, які впродовж XVIII ст. діяли в межах крилосів Львівсько-Галицько-Кам'янецької єпархії.

Як відомо в історіографії¹, окрім старших чоловічих братств, у XVIII ст. в межах Львівсько-Галицько-Кам'янецької єпархії діяли молодші чоловічі та сестринські братства, інституційне утворення яких так само, як і у старших, сигналізувалося ствердженням статутів. Ця практика має давню традицію, яка у Львівському крилосі вірогідно бере початок від молодшого братства Св. Онуфрія у Львові створеного не пізніше 1633 р. (статут братства досі недатований²). Тобто молодші церковні братства отримували єпископське ствердження артикулів ще в доунійний період (до 1700 р.). Нещодавно, вдалось віднайти кілька маловідомих та невідомих статутів молодших братств з терен Львівського крилосу. Серед них одним з найдавніших є статут молодшого братства Успення Пресвятої Богородиці в м. Куликові, який 19 січня 1670 р. ствердив львівський єпископ Йосиф Шумлянський³. Збереглось також кілька оригіналів статутів молодших братств (див. табл. 1).

Таблиця 1. Статути молодших церковних братств
Львівського крилосу (XVII – XVIII ст.)

№ пп	Парафія, крилос	Титул братства	Час та місце ствердження	Архієрейське ствердження	Повторне ствердження
1.	м. Кам'янка Струмилова ⁴ [Белзьке передм.], Львівський кр-с.	Св. Миколая Чудотворця (молодше)	26.04.1689 (Львів)	Йосиф Шумлянський (підпис)	26.04.1722, Атанасій Шептицький; 18.09.1763 Миколай Шадурський
2.	с. Дідилів ⁵ , Львівський кр-с.	Воскресення Христового (старше), Благовіщення (молодше)	06.07.1728 (Львів)	Атанасій Шептицький (підпис)	13.07.1763, Миколай Шадурський
3.	с. Запитів ⁶ , Львівський кр-с.	Св. Михаїла Архангела (старше і молодше)	03.05.1734 (Львів)	Атанасій Шептицький (підпис)	01.06.1763, Миколай Шадурський
4.	м. Львів ⁷ [Галицьке передм.]	Воздвиження Чесного Хреста	29.09.1762 (Львів)	Лев Шептицький (підпис), Антоній Левинський (підпис)	

У цих статутах по-різному регламентувалася підпорядкованість та фінансова самостійність молодших братчиків чи сестер. Щоправда на відміну від статуту Львівського Святооунфріївського братства в статутах XVIII ст. чітко простежуються незалежницькі прерогативи для фінансово-господарської діяльності.

Інституційно-правова роль та формуляр статутів молодших братств були подібними до статутів старших братств. Формулярам цих статутних грамот властива класична актова структура: вступний протокол, основний текст (контекст) і кінцевий протокол (есхатокол). Основна частина статуту (контекст) містила текст братських артикулів, які незважаючи на свою чисельність (від 12 до 22 пунктів), були цілісним правотворчим актом, в якому закладались головні принципи організації мирянського об'єднання. Зауважимо, що у старопольській мові термін "artykuł"⁸ означав – стаття, параграф юридичного документа. Перший артикул часто зобов'язував вступаючого до братства виконати Тайну сповіді та покаяння, що символізувало примирення з Богом та мирянською організацією. В деяких випадках перший артикул містив формулу братської присяги⁹. Інші артикули містили таку інформацію: про час, місце та правила братського зібрання; про розмір вступних та членських внесків до братської скарбниці та умови позики грошей з її фонду; про порядок звітів старших братчиків та умови їх переобрання; про місце та форму суду для членів братства та способи їх покарання; про добродійну діяльність братства (наприклад, утримання шпиталів); про обряд поховання усопших братчиків та ін. В цілому, питання щодо складових елементів основної частини статутних грамот залишається досі нез'ясованим. Справа полягає в тому, що у різних грамотах перед текстом артикулів містились складові, які мали правове чи специфічне релігійно-моральне оформлення. В одних випадках це могла бути коротка вступна передмова ієрея, в якій роз'яснювалася потреба в заснуванні братства, а в її завершенні йшлося про надання братству тих чи інших прав (у підтверджувальних грамотах – про підтвердження прав). В інших випадках основна частина грамот розпочиналась аренгою – філософсько-релігійним розважанням навколо потреби та змісту організації мирян у церковному братстві¹⁰. Важливим елементом цієї формули було тнення віри, яке містило інформацію про конфесійну приналежність парафіян, котрі вступають до церковного братства. У XVIII ст. в підтвердженій більшості випадків статут мав форму книги, яка начасилувала 1 до 12 арк., а випадку стародрукованого формуляру від 1 до 4 арк.

Часто в традиції братської організації траплялося так, що при одній і тій же церкві, поряд із старшим братством існувало кілька молодших

братств. На думку Іона Винокура¹¹, ще в кінці XVI ст. при Петропавлівській церкві Кам'янця-Подільського одночасно існували чоловіче та жіноче братства, які відстоювали інтереси місцевої української православної громади. Дослідник вважає, що російський купець Трифон Коробейников, відвідавши Кам'янець-Подільський у 1593 р., подарував церквам і братствам (в тому числі молодшим) золото для підтримки їх діяльності¹².

За владництва єпископа Йосифа Шумлянського чисельність молодших братств значно зросла, охопивши навіть невеликі містечка та села. Скажімо, 2 січня 1670 р. єпископ ствердив статут для старшого братства Успення Пресвятої Богородиці в Куликові¹³, а через 17 днів (19 січня) для молодшого братства¹⁴, яке титулувалося так само, як і старше. Обов'язки обидвох братств були практично однаковими, проте водночас братська скринька у кожного була відокремлена, а молодше братство зосереджувало свою опіку виключно в межах бічного вітваря парафіяльного храму. Ймовірно окремішність статутів можна пов'язувати із можливими конфліктами між двома братствами. Однак, у переважній більшості випадків молодші та старші братства мирно співпрацювали, оскільки до молодших братств переважно входили діти старших братчиків, а до сестринських – їх жінки та доньки. Зрештою молодші братства, акумулюючи окремі кошти, мали право їх використовувати для впорядкування бічних вітварів та інших парафіяльних угідь, наприклад, дяківських шкіл, цвинтарів та ін. Наприклад, у 1689 р. три молодші братчики передміської церкви Св. Миколая Чудотворця в Кам'янці-Струмиловій (Іван Мабородий, Ілля Божиневич, Михайло Несторович) особисто за власним "оумысломъ" звернулись до єпископа Й. Шумлянського з проханням ствердити статут, який згодом двічі був перезатверджений у XVIII ст. єпископом Атанасієм Шептицьким (1722 р.) та генеральним візитатором о. Миколою Шадурським (1763 р.)¹⁵. Тяглість традиції перезатвердження свідчить, що молодше братство впродовж багатьох років дбайливо виконувало свої обов'язки, а відтак підтримувалось унійним церковним урядом, перш за все в особі пароха.

У переважній більшості випадків статуту молодших братств координували їх діяльність у співпраці із старшим братством та під особистим контролем священика (також наглядав за старшими братствами). Недарма, єпископ міг стверджувати спільний статут для старших і молодших братчиків, що зрештою зміцнювало єдність між обома братствами та громадою в цілому. Наприклад, у 1734 р. єпископ Атанасій Шептицький ствердив статут для старшого та молодшого братств Св. Архистратига Михаїла в с. Запитові¹⁶. Якщо візитатори виявляли

певні непорозуміння та фінансові суперечки між обома братствами, їх обов'язки могли розмежовуватись окремими артикулами. Наприклад, у 1728 р. єпископ Атанасій Шептицький в одному спільному статуті спеціальними артикулами змушений був обумовити обов'язки старшого братства Воскресення Христового та молодшого братства Благовіщення у с. Дідилів¹⁷.

При кам'янецькій церкві Св. Апостолів Петра і Павла миряни організували три церковні братства¹⁸, які подібно до братств кам'янецької церкви Івана Хрестителя¹⁹ мали свій окремий статут. Зокрема, статут старшого чоловічого братства Св. Апостолів Петра і Павла був стверджений 1 травня 1736 р. єпископом Атанасієм Шептицьким²⁰. У 1758 р. до числа братства входили Дмитро Краковецький, скарбій Антоній Царевський і парох Іван Угринович, який був призначений до парафії згідно презенти кам'янецького магістрату від 20 вересня 1756 р.²¹ (після Замойського синоду братчики не обирали священиків). 7 липня 1737 р. парафіяни організували при церкві молодше жіноче (сестринське) братство Св. Великомучениці Варвари, статут якого також був окремо стверджений єпископом Атанасієм Шептицьким. До числа цього братства входили Анастасія Мокрицька та Єлена Зборовська. Інший львівський владика Лев Шептицький у 1754 р. при цій же церкві ствердив статут для молодшого чоловічого братства Св. Івана Хрестителя, яке згодом також було стверджене кам'янецьким офіціалом Онуфрієвичем²². Скоріш за все, це були сини представників старшого братства. Чоловічі і жіночі молодші братства об'єднували неодружену молодь. Членство в молодших братствах автоматично припинялось шляхом вступання мирянина в монастир, або ж з моменту одруження. Володимир Фіголь вважав, що у випадку із одруженням, мирянин зобов'язувався «невідклично вписатися до старшого братства»²³. Невиключно, що молодші братства виникали при братських школах, оскільки часто до їх складу входили школярі²⁴. Проте так чи інакше, молодші братства фактично готували парафіяльну молодь до вступу у старші братства, така тенденція чітко простежується у братських реєстрах молодших та старших братств²⁵.

Варто зазначити, що у 1758 р. при кам'янецькій церкві Св. Йоанна Хрестителя братства існували під різними титулами: два чоловічих – старше (Йоанна Хрестителя) та молодше (Благовіщення Пресвятої Богородиці) і одного – сестринського (Непорочного Зачаття Діви Марії)²⁶. Кожне із братств також мало свій окремий статут, який ствердив єпископ А. Шептицький. Відтак, статут старшого і молодшого братств були стверджені у 1735 р., а сестринського дещо раніше – 27 липня 1729 р. Статути цих братств, на жаль, є втра-

ченими, однак припускаємо їх текстову схожість з іншими статутами церковних братств Кам'янця-Подільського, видані А. Шептицьким в цей же період.

Інституційно-правова роль артикулів старших та молодших унійних церковних братств до певної міри характеризується рефлексією І. Франка, що у XVIII ст.: “братства мали тільки одну мету – дбати про “благолініє” обряду, про церковні знадоби, світло, про порядок у церкві і при всяких обходах”²⁷. Проте, така однозначність позиції вченого при трактуванні діяльності унійних церковних братств очевидно була зумовлена відносно невеликим колом братської документації періоду XVIII ст., доступної у XIX – поч. XX ст. для самого І. Франка²⁸. Сьогочасні порівняльні дослідження унійних статутів, все ж таки, дозволяють стверджувати про існування різних видів діяльності братств у XVIII ст.: релігійну, харитативну та професійну (за напрямком фінансово-господарської спеціалізації), а часті судові справи братств із братськими священиками XVIII ст., наводять на думку про можливість збереження певних ставропігійних стереотипів в братському колі мирян²⁹, проте таке твердження теж є двозначним і потребує спеціального дослідження. Незважаючи на те, що у XVIII ст. статут не передбачав підпорядкування братства іншим мирянським організаціям, докраним залишається той факт, що були випадки, коли братство перебувало у підпорядкуванні чи під протекцією іншого братства. Наприклад, в Кам'янці-Подільському у XVIII ст. Петропавлівське братство перебувало під патронатом Кам'янецького Святотроїцького братства³⁰, яке подібно до Успенського Ставропігійного братства у Львові займало у Кам'янці-Подільському головуюче місце. Зрештою, так само як і у Львові, діяльність церковних братств Кам'янця-Подільського у XVIII ст. була складовою діяльності української національної громади в цілому³¹. Однак, насправді між братствами обох центрів крилосів, в плані “національної співпраці”, існувала певна відмінність. На думку Р. Круль-Мазур, церковні братства в Кам'янці-Подільському долучались до співпраці з вірменськими та польськими церковними братствами, творячи для трьох національних громад міста “винятково толерантний” стиль співжиття, безпечно займаючись кожен своїми релігійними та фінансово-господарськими справами³². Підтвердженням цьому є відсутність у міських книгах жодної інформації про судові справи між учасниками братств відмінних конфесій³³.

Одним із найменш досліджених в братській проблематиці є внутрішньо-організаційний контекст діяльності церковних братств. На сьогодні, окрім відомих протоколів львівського молодшого братства Св. Онуфрія за 1654 – 1719 рр.³⁴, яке знаходилось під покровительством Львівського Ставропігійного братства, вдалось віднайти єдиний збережений на сьогодні

протокол молодшого сестринського братства спомину болів Пречистої Діви Марії яке діяло у Львові при церкві Воздвиження Чесного Хреста (протокол від 9 червня 1780 р.)³⁵. Як виявилось, протоколи засідання старшого та молодшого братств львівської Хрестовоздвиженської церкви 1779 р., 1780 р. та 1781 рр.³⁶ свідчать про виконання братствами артикулів статуту, ствердженого для обох братств у 1762 р.³⁷ та декретних постанов А. Левинського від 1777 р. Крім того, за документами досить чітко прослідковується збереження елементів традиції опіки Львівського Успенського братства³⁸ над передміським Хрестовоздвиженським братством, шляхом делегування парохів для головування під час елекційних засідань, а також опіка старшого братства над молодшим сестринським³⁹.

З приводу врегулювання можливих внутрішніх суперечок між братчиками чи сестрами, артикули молодших братств допускали існування братського суду, уникаючи тим самим вирішення дрібних справ на рівні єпископського консисторського суду⁴⁰. В цьому контексті, якщо справа торкалась виключно особистих образ братчика та його родини, то винуватець зобов'язувався сплатити 4 фунти воску для братства і привселюдно попросити у потерпілого пробачення. В протилежному випадку винуватець повинен був сплатити 10 фунтів воску і відбувати карцер сидінням у дзвіниці, в неділю після Служби Божої, на протязі 4-х год., після чого він повинен був в обов'язковому порядку просити вибачення в потерпілого⁴¹. Однак, якщо братчик не визнавав й надалі своєї провини, артикул передбачав “до суду Нашого направити”⁴², тобто єпископського суду. В більш складних конфліктах, наприклад, у випадку побиття братчика іншим братчиком, внутрішнім судом керував парафіяльний священик, який навіть у присутності всього братства часто сам виносив вирок. Якщо винуватець не виконував судових приписів (декретів) священика, згідно братських артикулів, братчика викреслювали з братського реєстру, позбавляючи права брати участь в організації братства в майбутньому⁴³. Натомість у статутах нічого не говориться про порядок проведення тих судових справ, які часто могли виникати у XVIII ст. між самим священиком та братством⁴⁴. Такого характеру справи могли вирішуватись під час візитації (суддею був візитатор), або ж у консисторському суді за участі єпископа та інстигатора духовного.

У XVIII ст. одним із поширених методів врегулювання відносин у братстві було укладення мирової угоди (*complanatia*) між церковними братствами, або між братствами та світськими чи духовними особами. Сторони намагались заздалегідь уклали між собою письмову

домовленість, яка, з одного боку, застерігала одну зі сторін розпочинати конфлікт, а з іншого – ця угода дозволяла уникати в майбутньому додаткових витрат на можливі судові справи. Ці угоди, як правило, укладались в присутності судових виконавців, які нерідко приїжджали безпосередньо до помешкання осіб, які домовлялись між собою. Подібна угода була укладена 22 квітня 1725 р.⁴⁵ між парохом львівської церкви Різдва Богородиці Іваном Ружицьким та братчиком Василем Чернявським, який в присутності інших братчиків тієї ж церкви перечислив ряд своїх зобов'язань перед парохом. З тексту домовленості дізнаємося, що В. Чернявський зі своєю дружиною мешкали разом із парохом в одному будинку, який знаходився на території парафіяльного цвинтаря, і скоріш за все належав братству. Виявилось, що незадовго до укладення угоди В. Чернявський важко образив о. І. Ружицького, порушивши його “honor duchowny”⁴⁶. Згодом В. Чернявський змушений був просити допомоги у молодших та старших братчиків, аби ті примирили його зі священником, який забажав вигнати сім'ю Чернявського з будинку. Зрештою винуватець разом із братством “upadszy pod nogi wilebności jego...”⁴⁷ зуміли переконати пароха прийняти вибачення і запропонували укласти мирову угоду. В. Чернявський зобов'язався мирно жити із священником і разом із дружиною “honor opemu oddawać”⁴⁸. У випадку порушення зобов'язань сім'я Чернявських повинна була без жодних судових справ покинути помешкання, навіть не знайшовши нового житла. У випадку, якщо священник через можливі образи захворіє, В. Чернявський повинен бути покараний у судовому порядку, згідно укладених братством пунктів. Зокрема, В. Чернявський мав заплатити 15 грив. священнику та 10 грив. до церковної каси. Для підтвердження цієї угоди молодші та старші братчики разом із В. Чернявським ствердили документ своїми підписами у вигляді хреста (братчиків не вміли писати). На нашу думку, часті фінансові суперечки, які виникали в межах церковних братств спонукали церковний уряд більш предметно підходити до процесу дисциплінування діяльності старших та молодших братств. Наприклад, в четвертому розділі дисциплінарного декрету від 1777 р. львівський офіціал Антоній Левинський, покликаючись на 6-й артикул статуту братства 1762 р.⁴⁹, розмежував час проведення засідань у старшому та молодшому братствах. Засідання старшого повинно було відбуватись у провідну Неділю, а молодшого сестринського – у третій день Зелених Свят, або ж в наступну після цих свят неділю. Причому вибори старших у сестринському братстві повинні були відбуватись у відповідності зі статутом старшого братства, зокрема артикулом № 6⁵⁰. Особливе місце в

дисциплінарній політиці владичого двору посідає останній пункт декрету офіціала, згідно якого сестринському братству дозволялось утримувати окрему скриньку для зберігання власних прибутків, на зразок тої, якою користувалось старше братство. Таким чином, декрет офіціала був проєктований одночасно на два мирянських братства.

Найпоширенішим джерелом прибутків молодших церковних братств в межах парафії були пожертвування, які надходили від парафіян. Ці кошти збиралися у різний спосіб, в основному, двома братчиками чи сестрицями, які постійно чергувались. Звичайно, найчастішими були пожертви під час богослужінь: празничні, братські поминальні та за здоров'я. У таких випадках братчики "ходили" ("wuchodili") поміж людей у церкві із спеціальною тацею чи пушкою. Інколи під час ходінь братчикам допомагали молодші сестринські братства, які так само назбиравали від 1 до 3 зл.⁵¹ Молодше чоловіче Вознесенське братство в с. Знесіння, коло Львова, на початку 1750-х рр. збирало таким чином переважно 1 зл. 8 гр.⁵²

У переважній більшості випадків сестринські братства допомагали старшим чоловічим братствам у різних фінансово-господарських та релігійних справах. Однак відомо, що у XVIII ст. існували сестринські братства, які часто записували власні касові книги. Наприклад, у 1774 р. старша сестра Карвасарського Хрестовоздвиженського братства (передм. Кам'янця-Подільського), попадя Маріанна Страдецька, станом на 1774 р., навіть при оплаті всіх видатків, змогла зібрати в казну братства 40 зл. А касові книги в братстві велись до 1791 р. включно⁵³. У Львові молодші чоловічі братства вели довгострокові касові книги. Наприклад, молодше братство при церкві Вознесіння Христового у Львові впродовж 1757 – 1774 рр. записувало прибутки та витрати у книгу, яка мала формуляр дудки⁵⁴. В с. Жовтанці старше та молодше братства записували касову книгу впродовж 1792 – 1812 рр.⁵⁵

Вдалось простежити тенденцію, довкола прибутків згаданого Кам'янецького сестринського братства, які дещо зросли у 1784 р., склавши суму 45 зл. 12 гр., при цьому 25 зл. братство вклало у розвиток лихварських операцій. Відтак, вже через 6 років прибутки сестринського братства почали переважати над прибутками чоловічих братств⁵⁶. Зокрема, в 1790 р. готівковий баланс братства сестер склав 240 зл. 27 гр., а в 1791 р. – 345 зл. 14 гр. Зрештою у 90-ті рр. XVIII ст. першість за кількістю прибутків характерна саме для молодшого сестринського братства (див. таблицю 2).

Таблиця 2. Співвідношення реєстрів прибутку та витрат старшого та молодших церковних братств при церкві Воздвиження Чесного Хреста на передмісті Карвасари в Кам'янці-Подільському (1758 – 1791 рр.)

Рік	Старше братство Воздвиження Чесного Хреста			Молодше чоловіче братство Вознесіння Христового			Молодше сестринське братство		
	Готівка в касі	Видатки братства	Лихварський внесок	Готів.	Вид.	Лихв.	Готів.	Вид.	Лихв.
1758	20 фл.	–	17 фл. 18 гр. 2 сол.	47 фл.	–	15 фл.	–	–	–
1774	402 зл.	–	113 зл.	129 зл. 15 гр.	–	–	40 зл.	–	–
1784	240 зл. 2 гр.	192 зл. 13 гр.	334 зл.	75 зл. 12 гр.	29 зл. 20 гр.	63 зл.	45 зл. 12 гр.	–	25 зл.
1785	–	–	–	40 зл. 2 гр.	4 зл. 2 гр.	12 гр.	–	–	–
1790	136 зл. 10 гр.	–	–	55 зл. 19 гр.	–	–	240 зл. 27 гр.	–	–
1791	124 зл. 26 гр.	–	234 зл.	55 зл. 15 гр.	–	153 зл.	345 зл. 14 гр.	–	–

Молодші церковні братства не рідко провадили окремі лихварські операції. Наприклад, у 1758 р. братчики молодшого чоловічого братства Вознесіння Христового в Кам'янці-Подільському представили на огляд візитатору о. Івану Громницькому окремі книги прибутку та витрат⁵⁷. Станом на 1758 р. братство володіло 23 фл., а близько 15 фл. було закладено у лихварські операції. Крім того, окремі суми грошей зберігались у двох членів братства Стефана Яницького – 16 фл. та Івана Краковського – 8 фл. В порівнянні з 1758 р., коли братство в сумі володіло 62 фл., у 1774 р. реальний грошовий баланс братства склав 129 зл. 15 гр., причому всі вхідні лихварські рахунки братства були сплачені⁵⁸. В середині 80-х рр. XVIII ст. зберігалась тенденція, при якій дохід братства переважав над витратами. Наприклад, у 1784 р., за керівництва старшого братчика Григорія Михальського, було зібрано 75 зл. 12 гр., з яких було витрачено меншу половину – 29 зл. 20 гр. У 1785 р. старший братчик Михайло Томарський зумів зібрати до братської скрині 40 зл. 2 гр., з яких на видатки було використано лише 4 зл. 2 гр. Крім того, за період 1784 – 1785 рр. в книгах реєстру прибутку та витрат, серед зовнішніх боржників братства

було занотовано суму у розмірі 63 зл. 12 гр. Деяко більші прибутки братства спостерігаємо у 1790 р., коли вони сягнули 55 зл. 19 гр. Наступного 1791 р. ця сума майже не змінилась, склавши 55 зл. 15 гр., проте одночасно було зафіксовано факт чималого зростання розмірів лихварської застави на користь братства, яка становила 153 зл.⁵⁹

Здійснюючи одночасний догляд за храмом, між братствами одної церкви неодноразово виникали судові суперечки фінансово-господарського характеру. Особливої уваги заслуговує судова справа, яка відбувалася 20 вересня 1762 р.⁶⁰ між старшим чоловічим братством Різдва Пресвятої Богородиці у Львові та молодшим сестринським братством Св. Варвари. Старші братчики вимагали від сестричок термінового повернення боргів покійної старшої сестри – Василини Козачихи, оскільки братчики не володіли у касі необхідними коштами для ремонту дзвіниці. Натомість сестрички Григорова Залевичева, Андрійова Стажаська, пані Яремкевичева та пані Філіповичева, від імені всього сестринського братства, заявили, що жодної звітності перед сестрами покійна Козачиха не чинила, а кошти, які отримувала із сестринської каси позичала на основі особистої довіри сестричок. Не визнаючи своєї провини, сестринське братство запевнило суддю, що не володіло інформацією про борг покійної Козачихи для старшого братства, наголошуючи на тому, що братчики повинні були вести власні рахунки прибутку та витрат. Вислухавши обидві сторони, офіціал Антоній Левинський зобов'язав старших сестер братства Св. Варвари належно упорядкувати касову книгу, в якій, з одного боку, слід було вписувати прибутки, а з іншого – витрати братства. Причому усі записи слід виконувати в присутності парафіяльного священика. Також, суд звільнив сестер від репарацій щодо ремонту дзвіниці. Цікаво, що суд зобов'язав молодше братство найближчим часом відібрати у боржників В. Козачихи лихварські позики на загальну суму 314 зл., з яких у пані Самборської (Самбірської) було 126 зл., у Степанової Стрельбицької – 60 зл., у Василини Залевичевої – 50 зл., у Стажаської – 18 зл., Тимофієвої Городецької – 36 зл., а в Якуба Фіковського – 24 зл.⁶¹ І лише після отримання перерахованих сум суддя дозволив молодшому братству виділити окремі кошти на ремонт дзвіниці.

Статистику прибутків унійних братств у містах також слід пов'язувати із лихварськими взаємовідносинами між українською та єврейською громадами. Наприклад, в Кам'янці-Подільському вони особливо поживались, після того, як король Август III у 1750 р. видав розпорядження про виселення єврейських родин за межі мурів міста⁶². Зазначимо, що в кінці 80-х рр. XVIII ст. кількість єврейських родин на Карвасарах посідала третє

місце серед усіх міських околиць. Наприклад, згідно перепису населення від 30 вересня 1789 р., на Карвасарах проживало 168 єврейських родин⁶³. Цікаво, що саме в цей час спостерігається тенденція до збільшення прибутків молодшого сестринського братства. Для порівняння, скарбниця молодшого сестринського братства ім. Непорочного Зачаття Діви Марії при кам'янецькій церкві Івана Хрестителя у цей же час не перевищувала 2 зл.⁶⁴

Основним видом господарської діяльності молодших братств було утримання пасіки. У Барському крилосі на початку 80-х рр. XVIII ст. серед 362 братств – 145 володіло пасікою, серед них – 7 молодших чоловічих і 1 сестринське. Виготовлений мед братства переважно позичали на святкування канунів. Були випадки, коли кількість позиченого канунного меду могла коливатися від 1 до 1 000 зл., при цьому розміри їхніх пасік сягали від 5 до 80 пнів⁶⁵. На основі меду братчики виготовляли віск, а з нього виливали свічки, котрі служили для обрядів та освітлення церкви. Обряд “Свічки” (братська свічка, канун) – це традиційне парафіяльне свято, яке було досить поширене при церквах Кам'янецького крилосу в XVII – XVIII століттях. Обряд спалення свічок, виготовлених силами церковного братства, приурочувався на честь святого покровителя місцевого храму та на честь інших релігійних свят. Ці празничні урочистості проводились, як правило, у весняно-літній період⁶⁶. Водночас бджолиний мед часто застосовували для виготовлення ліків, які могли використовувати для потреб братських шпиталів.

Незважаючи на доволі не значні розміри прибутків молодші братства долучались до збереження храму та його покращення. Скажімо, у 1758 р. молодше братство Вознесіння Христового в Кам'янці-Подільському власним коштом збудувало бічний різьблений вівтар, який теж носив титул Вознесіння Господнього. В подальшому це братство постійно стежило за вчасним проведенням богослужінь в цій частині храму⁶⁷. Відомо, що в 1758 р. у цьому вівтарі знаходився розмальований престол без антими́нсу⁶⁸, покритий трьома білими покривалами. На престолі знаходилися дерев'яне різьблене розп'яття Ісуса Христа та два підсвічники. На вівтарі був розміщений також образ Св. Архангела Михаїла.

В іншому свідченні дізнаємося, що саме завдяки клопотам молодшого братства на передмісті Карвасари в Кам'янці-Подільському було збережено одну з найвидатніших пам'яток декоративного мистецтва Поділля – гаптовану плащаницю XVI ст., яка сьогодні зберігається у фондосховищах Кам'янець-Подільського музею⁶⁹.

Отже, у XVIII ст. зростає чисельність молодших чоловічих та сестринських братств, до числа яких, як правило, входили діти представників

старшого братства⁷⁰. Відтак церковне братство формувало унійну локальну спільноту, організовану навколо свого храму і парафіяльного священика, зі своїми внутрішніми особливими формами святкування загально-церковних та парафіяльних свят, релігійного виховання і ментальною традицією поминання своїх предків⁷¹.

Молодші братства поділялись на чоловічі (молодечі) та жіночі (сестринські). В більшості випадків молодші братства записували окремі касові книги, часто виконуючи спільно із старшими братствами одні й ті ж релігійні функції. Інституційне утворення молодших братств так само, як і у старших, сигналізувалося ствердженням статутів. Інституційно-правова роль та формуляри статутів молодших церковних братств були подібними до статутів старших братств. Водночас молодші братства намагаючись вирізнитись серед старших братчиків, обирали собі титулування згідно титулу бічного вітваря, за яким закріплювали обов'язок постійного нагляду (ремонт, організація богослужінь та ін.). Однак у статутах молодших братств, могли по-різному регламентуватися правова підпорядкованість та фінансова самостійність братчиків чи сестер відносно старших братств. У 80-х рр. XVIII ст., коли церковна влада зобов'язувала мирян до організації церковного братства, організація молодших братств не була обов'язковою. До числа молодших братств, як правило, входили діти членів старшого братства. В окремих випадках молодші чоловічі братства виникали при братських школах. Основне призначення молодших братств полягало у підготовці парафіяльної молоді до участі у старшому братстві, а відтак до тривалого виконання більш смиренних релігійних обов'язків братчика.

1. Менько В. Історія церковних братств в Україні у польській історіографії / В. Менько // Історична панорама: Збірник наукових статей ЧНУ. Спеціальність "Історія". – 2009. – Вип. 9. – С. 97-109.
2. Уставъ братства Свято-Онуфрієвскаго или такъ званнаго меньшаго, при монастырской церковке во Львове, состоявшаго под покровительствомъ Львовскаго Успенскаго Ставропигийскаго братства // Временникъ института Ставропигийскаго съ месяцесловомъ на год 1870. – Львов: Типомъ Ставропигийскаго института, 1869. – С. 129-146; Лазорак Б. Публікації документів до історії "Confraternitatis stauropegianaе leopoliensis" (1848 – 1904) / Б. Лазорак // Дрогобицький краєзнавчий збірник (далі – ДКЗ). – 2008. – Вип. XI-XII. – С. 576, 586.
3. Документы, служащіе матеріаломъ для исторіи церковныхъ братствъ юго-западной Руси // Вестникъ Юго-Западной и Западной Россіи. – 1862. – Т. 1. – С. 116-119.
4. Національний музей ім. Митрополита Андрея Шептицького у Львові. Відділ рукописної та стародрукованої книги (далі – НМЛ). – Ф. Рукописи кириличні

- (Рк). – Спр. 2740. Статут на заснування братства. Львів (27 квітня 1689). – 1 арк.
5. Там само. – Ф. Рукописи кириличні (Ркк). – Спр. 91. Устави братські. – Арк. 1-13.
  6. Там само. – Спр. 177. Устав братства для Запитова. – Арк. 1-17.
  7. НМЛ. – Ф. Ркл. – Спр. 1124. – Арк. 1-4зв.
  8. Словник староукраїнської мови XIV – XV ст. : 2 т. / [ред. Гумецька Л. Л., Корницький І. М.]. – К. : “Наукова думка”, 1977. – Т. 1. – С. 80.
  9. НМЛ. – Ф. Ркк. – Спр. 91. Устави братські – Арк. 5зв.-13.
  10. Там само – Арк. 4-5.
  11. Винокур І. С. Кам’янець-Подільський державний історико-архітектурний заповідник: Путівник / І. С. Винокур, Г. М. Хотюн. – Львів : “Каменярь”, 1986. – С. 103-107.
  12. Там само.
  13. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Ф. XVIII. Колекція та архів митрополита Андрея Шептицького. – Спр. 97. Грамота Й. Шумлянського – єпископа Львовського Галицько-Каменецького о регламентації внутрешньої жывни церковного братства в Куликове и определении фундуша на содержание свещеника (1670 г.). – 1 арк.
  14. Документи, служащіе матеріаломъ для исторіи церковныхъ братствъ юго-западной Руси // Вестникъ Юго-Западной и Западной Россіи. – 1862. – Т. 1. – С. 116-119.
  15. НМЛ. – Ф. Рк. – Спр. 2740. Статут на заснування братства. Львів (27 квітня 1689). – 1 арк.
  16. Там само. – Спр. 177. Устав братства для Запитова. – 21 арк.
  17. Там само. – Ф. Ркк. – Спр. 91. Устави братські. – 13 арк.
  18. Król-Mazur R. Miasto Trzech Nacji. Studia z dziejów Kamieńca Podolskiego w XVIII wieku / Renata Król-Mazur. – Kraków : Avalon, 2008. – S. 365.
  19. Лазорак Б. Інституційне оформлення та діяльність церковного братства Івана Хрестителя в Кам’янці-Подільському (XVIII ст.) / Б. Лазорак // Питання історії України. Збірник наукових праць. – 2009. – Т. 12. – С. 237.
  20. Лотоцкий Ю. Правила для православного братства, учрежденнаго 1736 года при Петропавловской церкви въ г. Каменце Подольскомъ / Ю. Лотоцкий // Подольскія Епархіальныя Ведомости. Часть неофициальная (далі – ПЕВ). – 1863. – № 11. – С. 435.
  21. Сецинский Е. И. Исторические сведения о приходах и церквах Подольской епархии. Каменецкий уезд / Е. И. Сецинский. – Каменець-Подольский : Типография Подольскаго Губернскаго Правления, 1895. – С. 52. – (Труды Подольскаго епархіального историко-статистическаго коми тета ; вип. 7).
  22. Там само.
  23. Фіголь В. Церковні братства Галицької Гр. кат. Провінції у XVIII ст. / В. Фіголь // Богословія. Тримісячник. – 1938. – Т. XVI. – Кн. 2-3. – С. 146-147.
  24. Там само. – С. 147.
  25. Лазорак Б. Рукописна книга-статут церковного братства Святого Архистратига Михайла в Запитові 1734 р. (інституційно-правова роль, зміст та формуляр документа) / Б. Лазорак // ДКЗ. – 2009. – Вип. 13. – С. 304-305.

26. Сецинский Е. Древнейшія православныя церкви въ Подоліи / Е. Сецинский // ПЕВ. – 1890. – № 40. – С. 920-922.
27. Франко І. До історії церковних братств на Галицькій Русі / І. Франко // Записки НТШ. – 1898. – Т. XXI. – С. 1-5.
28. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Ф. 3. Франко Іван Якович. – Спр. 4823. Збірник рукописів і стародруків XVII, XVIII, XIX ст. – 36 арк.; Спр. 4832. Артикули братства Сороговського (1675 р.). – 48 арк.; Спр. 4833. Артикули братства Канчугського молодшого во граде Канчуге (18 июня 1704 г.). – 38 арк.; Спр. 4834. Артикули побожного братства Махновського (1723 р.). – 21 арк.; Спр. 4835. Артикули побожного братства Девятерского в церкви Девятерской (1742 г.). – 152 арк.; Спр. 4836. Записи, що стосуються братств Львівського і Кам'янецького. XVIII ст. (перша половина). – 17 арк.
29. Бордун М. З життя українського духовенства Львівської єпархії в другій половині 18 ст. на основі візитацій М. Шадурського 1759 – 1763 рр. / М. Бордун // Записки НТШ. – 1912. – Т. СІХ. – С. 61-67. – (Праці Історично-філософичної секції); Тимошенко Л. Ставропігія церковних братств у контексті Берестейської унії. Історіографічний аспект / Л. Тимошенко // Confraternitas. Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісаєвича. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2006-2007. – С. 250-267. – (Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність ; вип. 15).
30. Синицькій Д. Каменецькій Свято-Троїцькій першокласний монастир / Д. Синицькій // ПЕВ. – 1868. – № 20. – С. 641.
31. Капраль М. М. Національні громади Львова XVI – XVII ст. (соціально-правові взаємини) / Мирон Миколайович Капраль. – Львів : “Піраміда”, 2003. – С. 66-67; Томашевський С. Образок з Львівського життя XVII ст. / С. Томашевський // Записки НТШ. – Львів, 1897. – Т. XIX. – С. 123-156.
32. Król-Mazur R. Miasto Trzech Nacji. Studia z dziejów Kamieńca Podolskiego w XVIII wieku / Renata Król-Mazur. – Kraków : Avalon, 2008. – S. 365, 370-377.
33. Там же. – S. 377.
34. Архивъ Юго-Западной Россіи, издаваемый Временною комиссією для разбора древнихъ актовъ, височайше учрежденною при Кіевскомъ, Подольскомъ и Волинскомъ генераль-губернаторе. – К : Типографія Императорскаго Университета Св. Владиміра., 1904. – Ч. 1. – Т. 12. – С. 72-126, 126-163.
35. НМЛ. – Ф. рукописи латинські (Ркл). – Спр. 1124. – Арк. 8зв.; Лазорак Б. Невідомі протоколи засідань львівського Хрестовоздвиженського братства 1779, 1780, 1781 рр. / Б. Лазорак // Історія Релігій в Україні. Науковий щорічник. – Львів: Логос, 2011. – Кн. I. – С. 148-149.
36. Лазорак Б. Невідомі протоколи засідань львівського Хрестовоздвиженського братства 1779, 1780, 1781 рр. / Б. Лазорак // Історія Релігій в Україні. Науковий щорічник. – Львів: Логос, 2011. – Кн. I. – С. 147-149.
37. НМЛ. – Ф. рукописи латинські (Ркл). – Спр. 1124. – Арк. 1-4зв.; Лазорак Б. Статут Лева Шептицького для Львівського Хрестовоздвиженського братства 1762 р. / Б. Лазорак // Історія релігій в Україні. Наук. щорічник. – Львів : “Логос”, 2010. – Кн. I. – С. 502-511.

38. Привілеї національних громад міста Львова (XVI – XVIII ст.) / упоряд. М. М. Кап-раль ; наук. ред. Я. Р. Дашкевич. – Львів : “Місіонер”, 2000. – С. 503.
39. Фіголь В. Церковні братства Галицької Гр. кат. Провінції у XVIII ст. / В. Фіголь // Богословія. Тримісячник. – 1938. – Т. XVI. – Кн. 2-3. – С. 144-146.
40. Там само. – 1937. – Т. XV. – Кн. 4. – С. 248.
41. Лотоцкий Ю. Правила для православного братства, учрежденного 1736 года при Петропавловской церкви въ г. Каменце Подольскомъ / Ю. Лотоцкий // ПЕВ. – 1863. – № 11. – С. 438.
42. НМЛ. – Ф. Ркл. – Спр. 415. Касова книга братства церкви с. Сухоріче коло Львова (1777 – 1789 рр.). – Арк. 2зв.
43. Лотоцкий Ю. Правила для православного братства, учрежденного 1736 года при Петропавловской церкви въ г. Каменце Подольскомъ / Ю. Лотоцкий // ПЕВ. – 1863. – № 11. – С. 439.
44. Созанський І. З минувшини м. Бродів (Причинки до історії міста в XVII ст.) / І. Созанський // Записки НТШ. – 1911. – Т. СII. – С. 104-107.
45. НМЛ. – Ф. Ркл. – Спр. 60. Protocolon protestacyi, manifiastacyi u innych transakcyi do sądow Episkopskich Katedralnych Lwowskich zachodzących w roku 1708 zaczynaiącysię. – Арк. 25зв.-26.
46. НМЛ. – Ф. Ркл. – Спр. 60. Protocolon protestacyi, manifiastacyi u innych transakcyi do sądow Episkopskich Katedralnych Lwowskich zachodzących w roku 1708 zaczynaiącysię. – Арк. 25зв.
47. Там само.
48. Там само.
49. НМЛ. – Ф. Рукописи латинські (Ркл.). – Спр. 1124. – Арк. 3зв.
50. Там само.
51. НМЛ. – Ф. Ркл. – Спр. 160. Касова книга братства Св. Спаса у Львові. – Арк. 2зв.
52. НМЛ. – Ф. Ркл. – Спр. 161. Касова книга братства церкви на Знесінню коло Львова (1757 – 1774). – Арк. 2-3.
53. Яворовскій Н. Каменецкая Кресто-Воздвиженская церковъ на Карвасарахъ / Н. Яворовскій // ПЕВ. – 1892. – № 20. – С. 342.
54. НМЛ. – Ф. Ркл. – Спр. 161. Касова книга братства церкви на Знесінню коло Львова (1757 – 1774). – Арк. 1-18.
55. НМЛ. – Ф. Ркл. – Спр. 277. Касова книга церкви с. Жовтанці (1792 – 1812 рр.). – 40 арк.
56. Там само. – С. 342.
57. Яворовскій Н. Каменецкая Кресто-Воздвиженская церковъ на Карвасарахъ / Н. Яворовскій // ПЕВ. – 1892. – № 20. – С. 342.
58. Яворовскій Н. Каменецкая Кресто-Воздвиженская церковъ на Карвасарахъ / Н. Яворовскій // ПЕВ. – 1892. – № 20. – С. 342.
59. Там само.
60. НМЛ. – Ф. Ркл. – Спр. 96. Actorum Offici Brzezanensis. – Арк. 434 зв.–435.
61. НМЛ. – Ф. Ркл. – Спр. 96. Actorum Offici Brzezanensis. – Арк. 435.
62. Król-Mazur R. Miasto Trzech Nacji. Studia z dziejów Kamieńca Podolskiego w XVIII wieku / Renata Król-Mazur. – Kraków : Avalon, 2008. – S. 296.
63. Там же. – S. 298.

64. Сецинский Е. Древнейшія православныя церкви въ Подоліи / Е. Сецинский // ПЕВ. – 1890. – № 40. – С. 922.
65. НМЛ. – Ф. Ркл. – Спр. 26. Acta Vizationis Generalis in Decanatus Officii Barenis Diaeceseos Camenecensis Podolia sitarum Pascente Graegem Christi Illustrissimo E[x]cel[ent]issim[o] Domino Petro Bielacski, Episcopo Leopoliensi, Haliciensis et Rev[eren]d[issi]mum Dominum Georgium Trochliniski, Canonicum Cathedralium Leopoliensem, Curatum in Ihnatowce, Delagum G[ene]r[a]lem Visitatorem Peractae Anno Domini 1782 et 1783. – 892 арк.
66. Лазорак Б. Братство Мирян при церкві Святого Миколая в Кам'янці-Подільському (XVIII ст.) // Проблеми Гуманітарних наук: наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка. – 2009. – Вип. 24. – С. 237.
67. Яворовскій Н. Каменецкая Кресто-Воздвиженская церковь на Карвасарахъ / Н. Яворовскій // ПЕВ. – 1892. – № 20. – С. 337.
68. Лобатынскій С. О св. антиминыхъ канца XVII, XVIII и начала XIX столетій, представленныхъ церквей Подольской епархіи и хранящихся при крестовой архіерейской церкви / С. Лобатынскій // ПЕВ. – 1888. – № 19. – С. 423-434.
69. Будзей О. Вулицями Кам'янця-Подільського / Олег Будзей // Історичні місця України. – Львів : "Світ", 2005. – С. 197-198. – ("Історичні місця України").
70. Фіголь В. Церковні братства Галицької Гр. кат. Провінції у XVIII ст. / В. Фіголь // Богословія. Тримісячник. – 1938. – Т. XVI. – Кн. 2-3. – С. 146-148.
71. Budzyński Zd. Kresy południowo-wschodnie w drugiej połowie XVIII wieku : 3. t. / Zdzisław Budzyński. – Przemyśl-Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2008. – Т. III. – С. 241.

SUMMARY

Bohdan Lazorak

YOUNGER CHURCH FRATERNITIES

OF THE LVIV-GALICIAN-KAMYANETS EPARCHY IN THE XVIII CENTURY: THE ATTEMPT OF THE CONTEXTUAL ANALYSIS.

The contextual interpretation of the history of the Uniate church fraternities in the Ukrainian historiography today has just started. However, the history of the younger church fraternities remains practically undeveloped. In this exploration on the basis of obscured and unknown sources, an attempt to analyze of the institutional development and functional purpose of the younger church fraternities, which were acting on the territory of the Lviv-Galician-Kamyanets Eparchy in the XVIII century, is conducted.

Key words: younger church fraternity, Lviv-Galician-Kamyanets Eparchy, the statute of fraternity, fraternity income and expenses.